

УДК 336.71

Н. Р. Макаровська, аспірантка ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

У статті розглядаються основні підходи до ідентифікації та структуризації банківських ризиків. Проаналізовано залежність між банківськими ризиками та їх взаємозв'язки. Розглядаються проблеми, пов'язані з управлінням банківськими ризиками, та аналізуються підходи до їх мінімізації.

Ключові слова: ризик, аналіз, рейтинг, ризик менеджмент, дефолт.

Постановка проблеми. Фінансову ситуацію, яка склалася у багатьох європейських банках цієї осені, можна охарактеризувати як надскладну. Це насамперед стосується країн так званої групи PIGS, а саме: Португалії, Італії, Греції, Іспанії. Крім того, хвиля кризи банківського сектору зачепила Францію, Кіпр та Ірландію. Ні для кого не є секретом, що банківська система Греції, яка знаходиться на межі дефолту, розхитала фінансовий сектор більшості європейських країн. Так, у “Доповіді з питань глобальної стабільності” за вересень 2011 р., що була підготовлена аналітиками МВФ, зазначається, що з початку 2010 р. прямі збитки європейських банків вже сягнули відмітки 200 млрд. євро [8]. Крім того, у доповіді “Перспективи розвитку світової економіки” за вересень 2011 р. акцентується увага на тому, що у розвинутих країнах і країнах, в яких формуються ринки (наприклад, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Україна), спостерігаються симптоми надмірного прийняття ризику: дуже високі темпи зростання кредитів, бум на ринках нерухомості та великі потоки коштів на фінансові ринки [10]. А це може спровокувати розвиток кризових явищ у банківській системі як окремого банку, так і системи в цілому.

Це справді так, оскільки, за даними НБУ, кредити, надані домашнім домогосподарствам, становлять 208,5 млрд. грн., у розрізі строків відбулося зростання за кредитами, наданими на строк від 1 року та від 1 року до 5 років – відповідно на 8,8 і 6,6 % у річному обчисленні [2]. Незважаючи на те, що показники банківського сектору України почали покращуватися передусім через збільшення обсягів роздрібного кредитування та відновлення кредитної активності, він все ще залишається збитковим. Так, за інформацією аналітиків, частка поганих кредитів у портфелях українських комерційних банків на сьогодні може коливатися від 20–40 % [12].

Проблема створення ефективної системи ризик-менеджменту у банківських установах так і залишилася однією з невирішених задач, які поставила ще криза 2008–2009 р. Ця система є життєво необхідною для вирішення ситуації, яка склалася у світовій банківській системі, та стосується кожного комерційного банку. Тому подальший розвиток банківської системи в Україні вимагає вдосконалення систем оцінювання ризиків, впровадження, з одного боку, сучасних підходів до оцінки та хеджування ризику (Базель II, Базель III), а з іншого боку – методів урахування особливостей функціонування внутрішнього ринку, специфіки економічного та політичного розвитку в Україні.

Метою статті є аналіз та ідентифікація банківських ризиків, науково-методичних підходів до класифікації банківських ризиків, висвітлення основних проблем, пов'язаних з управлінням банківськими ризиками.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі та методологічних положеннях пропонується багато класифікацій ризику, даному питанню присвячено багато наукових праць, монографій і книжок. Серед вчених, які займалися дослідженням даної проблеми, можна виділити Й. Шумпетера, В. Вітлінського, Л. Примостку, І. Івченко, М. Круї, Р. Мертон та багатьох інших. Треба зазначити, що на сьогоднішній день не існує однієї чіткої класифікації банківських ризиків, яка б могла повністю охоплювати сфери діяльності як окремого комерційного банку, так і банківської системи в цілому.

Так, за методологією НБУ, ризик – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [5]. У [7] під ризиком мають на увазі невизначеність щодо здійснення тієї чи іншої події в майбутньому. Ризик також розглядають як економічну категорію, котра відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності та конфліктності, іманентно притаманних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень та оцінювання, обтяжених можливими загрозами й невикористаними можливостями [3]. У [9] ризик визначається як плата за ведення бізнесу для фінансової установи, а в [4] як можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибрана альтернатива. Отже, як видно з цих визначень, одностайної ідентифікації, “що таке ризик”, немає. Це ще раз свідчить про те, що “ризик” – це багатомірне поняття, яке є складним і недостатньо вивченим. Тому виходячи з вищевказаних тлумачень, з погляду комерційного банку, ризик – це

ймовірність (небезпека) втрат (дефолту) банку за умови настання певних негативних подій.

Відповідно до класифікації НБУ виділяють 9 категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [5]. Крім того, не можна забувати про важливий вплив на функціонування банку таких ризиків, як політичний ризик, ризик країни, макроекономічний, інфляційний та інших [7; 14].

Проведене дослідження показало, що найбільше на стан комерційного банку впливають (на ризик платоспроможності) кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик облікової ставки, валютний ризик і ризик порушення нормативних вимог (compliance risk) [5; 9; 11]. Тому доцільно розглядати детально саме ці 5 категорій банківських ризиків.

Кредитний ризик – ймовірність фінансових втрат за умови невиконання своїх кредитних зобов'язань позичальником перед банком. У свою чергу, кредитний ризик поділяється, відповідно до постанови НБУ від 15.03.2004 № 104, на індивідуальний і портфельний [5]. Так, *індивідуальний ризик* залежить від окремо взятого позичальника (контрагента) банку та ймовірності позичальника вчасно розрахуватися зі своїми борговими зобов'язаннями. *Портфельний ризик* виявляється у зменшенні вартості активів банку, його джерелом є заборгованість за операціями активних портфельів банку (кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості. За класифікацією банківських ризиків [9] до кредитного ризику ще включені *ризик банкрутства* та *ризик неплатежу*, що, у свою чергу, розширює поняття кредитного ризику з практичної точки зору (рис. 1).

Управління кредитним ризиком складається з двох основних частин:

- 1) оцінка ризику, яка виражається у кількісному вигляді, а саме: кредитний ризик оцінюється як ймовірна частка чи абсолютна сума втрат по конкретному боргу або групі втрат;
- 2) методів управління ризиком, основною метою яких є мінімізація ризику до чи після настання події.

Відповідно до Базельського комітету для оцінки кредитного ризику повинен застосовуватися IRB-підхід (*Internal Rating Based Approach*). Цей підхід визначає основні тенденції з вимірювання та управління кредитним ризиком у європейських банках. На базі даного підходу банкам дозволяється використовувати власні моделі тільки для визначення ймовірності настання дефолту (Probability of Default, PD).

Банківські ризики

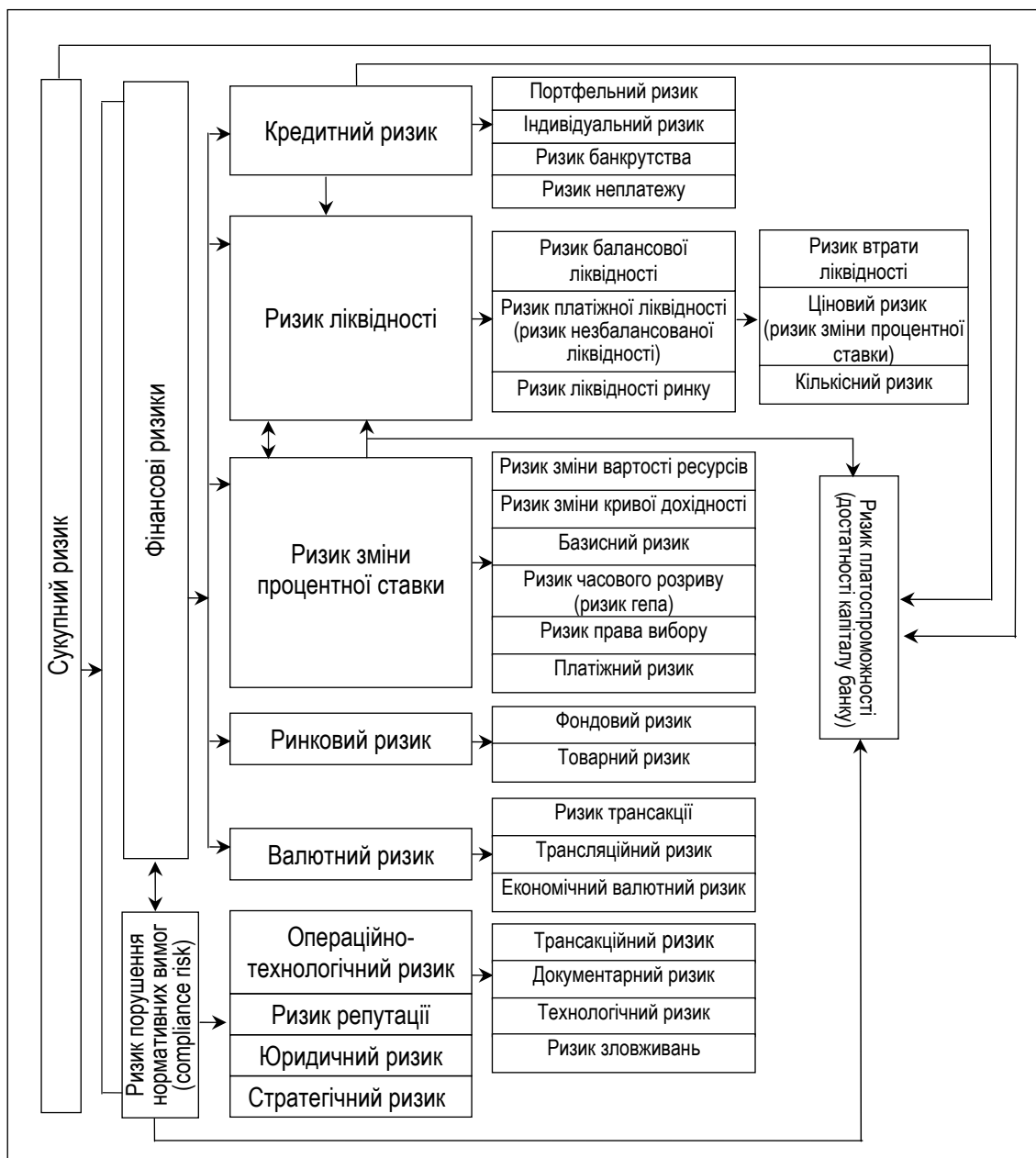

Рис. 1. Класифікація банківських ризиків

Для подальшого розвитку системи оцінки кредитного ризику розроблений удосконалений (advanced) IRB-підхід, який побудований на системі внутрішніх рейтингів і дозволяє банківським установам розробляти та впроваджувати власні моделі та методи оцінки кредитних ризиків. Розроблена модель згодом повинна бути надана регулятору для верифікації. Базельський комітет виділяє такі параметри ризику [11]:

- ймовірності настання дефолту (Probability of Default, PD);
- середньоочікувана частка втрати коштів у випадку дефолту (Loss Given Default, LGD);

- схильність до дефолту (Exposure at Default, EAD);
- горизонт ризику (Maturity, M).

Відповідно до цього вдосконаленого (advanced) IRB-підходу, необхідно для кожної цієї величини розробити свої математичні моделі. Відтепер і виникають основні проблеми у комерційних банках. Оскільки у більшості українських банків практично відсутні історичні дані, які потрібно використовувати при побудові статистичних моделей оцінки кредитного ризику. Крім того, оскільки дані моделі повинні будуватися на основі рейтингових показників, а в Україні практично відсутні рейтингові агентства, крім “Кредит-Рейтинг”, “Інвест Рейтинг”, “Експерт-Рейтинг”, “ІВІ-Рейтинг” та “Рюрик”, хоча навіть серед існуючих домінуючу роль відіграє лише “Кредит-Рейтинг”, що призвело до монополізації даного сегмента ринку, а отже, говорити про простоту впровадження положень Базельського комітету в Україні досить важко. Крім того, така “монополізація” на ринку рейтингових агентств приводить до того, що прозорість та якість наданої інформації з великою ймовірністю може знижуватися. Серед міжнародних рейтингових агентств (Moody’s, Standard and Poor’s і Fitch Ratings), які здатні провести досить детальний аудит фінансових установ, вдається отримати якість моделей 88 %, для порівняння в російських умовах навряд чи вдасться досягти якості моделі вище 0,4 [6]. Серед найбільш відомих моделей оцінки ризику виділяють такі: CreditMetrics (J. P. Morgan), KMV Portfolio Manager (Модель Moody’s), CreditRisk + (Credit Suisse Financial Products), Credit Portfolio View (McKinsey&Co., Inc.).

Для мінімізації кредитного ризику доцільно застосовувати спеціальні підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників. Серед методів оцінки кредитоспроможності позичальників найбільш відомими є такі: PARSEL, CAMPARI, PROMRT, правило семи “С”. Підходи, на яких засновані дані методики, є досить новими для нашого ринку, хоча за кордоном їх активно використовують у банківській практиці.

Управління кредитними ризиками, яке проводиться вже після його оцінки та метою якого є мінімізація ризику, повинно використовувати такі методи: встановлення лімітів, формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат, диверсифікація кредитного портфеля, кредитний моніторинг, хеджування (кредитні деривативи: свопи, опціони, форварди). На практиці українські банки далеко не завжди застосовують ці інструменти, оскільки розроблення методологічного підходу та практичного впровадження потребує кваліфікованого персоналу та фінансових витрат.

Ризик ліквідності – ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відтоку, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат. НБУ також виділяє поняття *ризик ліквідності ринку*, під яким має на увазі ризик, який визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат [5]. Отже, ризик ліквідності прямо пов'язаний з ризиком достатності капіталу, оскільки в певний момент банк буде вважатися неплатоспроможним, тому що не буде мати можливості виконати свої зобов'язання. Звідси можна зробити висновок, що між ліквідністю та платоспроможністю банку існує пряма залежність. Отже, ризик ліквідності буде напряму впливати на *ризик платоспроможності (ризик достатності капіталу)* (див. рис. 1).

Крім того, ризик ліквідності тісно пов'язаний з можливістю не прогнозованого відтоку залучених коштів, зі зростанням кредитного ризику і процесом балансування активів і зобов'язань за термінами, що також є причиною процентного ризику. Якщо несподівані зміни несприятливі, але незначні, банк у змозі задовольнити свої потреби в ліквідності без істотного збитку. Однак якщо зміни серйозні, комерційний банк стає уразливим і може виникнути криза ліквідності. Отже, ризик ліквідності повинен завжди знаходитися під контролем, оскільки напряму залежить від багатьох чинників і політики керівництва комерційного банку. Як видно з рис. 1, ризик ліквідності поділяється на ризик балансової ліквідності, ризик платіжної ліквідності, ризик ліквідності ринку. Під *ризиком балансової ліквідності* слід мати на увазі ризик, який виникає через неплатоспроможність банку виконати свої зобов'язання. *Ризик ліквідності ринку* – це ризик того, що реальна ціна угоди може дуже відрізнятись від ринкової в гіршу сторону. У той же час НБУ під *ризиком ліквідності ринку* має на увазі наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат. Ризик ліквідності ринку виникає через нездатність визначати або враховувати зміни ринкових умов, які впливають на спроможність залучати кошти в необхідних обсягах та за прийнятними ставками та/або реалізувати активи швидко і з мінімальними втратами вартості [5]. *Ризик платіжної ліквідності (ризик незбалансованої ліквідності)* – ризик фінансування інвестиційних вкладень за рахунок більш коротких пасивів.

Він проявляється у випадку, коли банку для підтримання ліквідності необхідно терміново продати цінні папери, але без втрат це зробити неможливо [1].

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна з впевненістю зазначити, що проведення збалансованої політики щодо забезпечення платоспроможності комерційного банку за умови, ніколи не втрачаючи ліквідності, є основою грамотної політики управління банківськими ризиками.

Наступним важливим ризиком комерційного банку є *ризик зміни процентної ставки*. НБУ визначає ризик зміни процентної ставки як наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок [5]. Відповідно, цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів. Ризик зміни процентної ставки обумовлює можливе зниження прибутку банку внаслідок непередбачених змін процентних ставок. Ризик виникає, коли процентні ставки за залученими коштами змінюються в момент часу, відмінний від моменту перегляду ставок за розміщеними ресурсами.

У свою чергу, ризик зміни процентної ставки поділяється на: ризик зміни вартості ресурсів, ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик, ризик часового розриву, ризик появи вибору, платіжний ризик та ризик часового розриву (ризик геп). Так, НБУ виділяє 4 типи, а саме: 1) *ризик зміни вартості ресурсів*, який виникає через різницю в строках погашення (для інструментів з фіксованою процентною ставкою) та переоцінки величини ставки (для інструментів із змінною процентною ставкою) банківських активів, зобов'язань та позабалансових позицій; 2) *ризик зміни кривої дохідності*, який виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності; 3) *базисний ризик*, який виникає через відсутність достатньо тісного зв'язку між коригуванням ставок, отриманих і сплачених за різними інструментами, всі інші характеристики яких щодо переоцінки є однаковими; 4) *ризик права вибору*, який виникає за наявності права відмови від виконання угоди (тобто реалізації права вибору), яке прямо чи опосередковано наявне в багатьох банківських активах, зобов'язаннях та позабалансових портфелях [5].

З метою визначення, як зміни процентних ставок вплинуть на прибутковість, банк розраховує величину розриву між активами і пасивами, які реагують на зміну процентної ставки на ринку. Цей ризик отримав назву *ризик часового розриву* або *ризик геп*, тобто це залежність прибутку банку від реагування активів і пасивів на зміну процентних ставок на грошовому ринку. Позитивна величина розриву при падінні

процентних ставок стане збитковою, і навпаки, від'ємна величина розриву буде збитковою при збільшенні розміру цих ставок.

Управління величиною розриву здійснюється шляхом зміни абсолютної величини або за допомогою відносних показників, які характеризують процентний ризик. В ідеалі це відношення наближене до одиниці. Якщо величина розриву більша чи менша від одиниці, то, відповідно до поведінки процентної ставки, на ринку вибирається адекватна стратегія управління. Особливо це важливо під час різких змін процентних ставок. В управлінні величиною розриву комерційний банк може використовувати:

- спреди (маржа) процентних ставок щодо базової ставки;
- зміну величини розриву в абсолютній сумі;
- оцінку і прогнозування ставок (шляхом передбачення в кредитних договорах: можливих змін процентних ставок протягом дії кредитної угоди; від зміни курсу іноземних валют щодо національної валюти; облікової ставки НБУ);
- планування майбутнього доходу.

Валютний ризик – ризик збитків від несприятливої зміни валютного курсу, що передбачає наявність відкритої валютної позиції, тобто різницю між кредитами та депозитами за кожною іноземною валютою з урахуванням позабалансових статей. Якщо кредит більше депозиту, позиція – довга, якщо навпаки – коротка. За НБУ, валютний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют і цін на банківські метали. Так, валютний ризик поділяють на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик [5].

Для комерційного банку управління валютними ризиками полягає насамперед у розробці внутрішньої нормативної бази, яка чітко і обґрунтовано визначає обмеження валютних позицій за валютами, строками та інструментами. Крім того, спеціалісти, які займаються визначенням та оцінкою валютних ризиків, повинні розуміти всі аспекти валютного ринку для своєчасного прогнозування та реагування на зміни валютного ринку в країні.

Відповідно до вимог Базельського комітету (Базель II) також виділяється досить новий для українського банківського ринку ризик порушення нормативних вимог (*compliance risk*), або як його ще називають “комплаєнс-ризик”. Під ризиком порушення нормативних вимог слід розуміти ризик застосування юридичних санкцій або санкцій регулюючих органів, істотного фінансового збитку або втрати репутації банком у результаті недотримання ним законів, інструкцій, правил,

стандартів саморегулюючих організацій або кодексів поведінки, що стосуються банківської діяльності. Відповідність законам, правилам і стандартам у сфері комплаєнса зазвичай стосується таких питань, як дотримання належних стандартів поведінки на ринку, управління конфліктами інтересів, справедливе відношення до клієнтів і забезпечення добросовісного підходу при консультуванні клієнтів. Зазвичай вони включають такі специфічні сфери, як протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму і можуть стосуватися також податкового законодавства. Для українських банків це зовсім новий вид ризиків, адже становлення банківської корпоративної культури і захист своєї репутації тільки розпочинається. У більшості українських банків під комплаєнс-ризиком розуміють службу внутрішнього аудиту з достатньо розширеними можливостями. Це деякою мірою дещо хибне сприйняття комплаєнс-ризиків може призвести до того, що окремим службам банку буде відведена роль не захисту та запобігання порушенням нормативних вимог, а “цькування” співробітників та зростання бюрократичного процесу всередині організації. Комплаєнс-ризик тісно пов’язаний з наступними ризиками: операційним ризиком, юридичним ризиком, ризиком репутації та стратегічним ризиком.

Висновки. Управління банківськими ризиками – це складний і відповідальний процес, який є однією з основних умов для забезпечення функціонування комерційного банку. У системі ризик-менеджменту кожен елемент є важливим, отже, приділяти увагу потрібно не просто зниженню чи уникненню ризику, а й прийняттю ризику, виробленню шляхів лімітування ризиків і диверсифікації портфеля. Запропоновані підходи до структуризації та управління банківськими ризиками повинні застосовуватися комплексно та стосуватися кожної категорії ризиків. Детальний аналіз, грамотна класифікація та впровадження нових методологічних підходів ризик-менеджменту дозволять комерційному банку не тільки мінімізувати ризики, а й підвищити свою конкурентоспроможність на ринку. Прийняття ризиків і спроможність контролювати та приймати рішення щодо їх мінімізації є основою для ефективної політики ризик-менеджменту.

Список літератури

1. Аналіз банківської діяльності [Текст] : підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін. ; за ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004.
2. Бюлетень Національного Банку України [Текст]. – 2011. – № 4/217.
3. Верченко, П. І. Ризикологія [Текст] : навч.-метод. посіб. для самос. вивч. дисц. П. І. Верченко, Г. І. Великоіваненко, Н. В. Демчук та ін. – К. : КНЕУ, 2006.

4. Івченко, І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій [Текст] : навчальний посібник / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
5. Методичні вказівки з інспектування банків. Система оцінки ризиків [Текст] : постанова правління НБУ від 15.03.2004 № 104.
6. Петров, Д. А. Кредитный риск-менеджмент как инструмент борьбы с возникновением проблемной задолженности [Электронный ресурс]. – Д. А. Петров, М. В. Помазанов. – Режим доступа : <http://www.creditrisk.ru>.
7. Управління банківськими ризиками [Текст] : навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007.
8. Global Financial Stability Report [Електронний ресурс]. – International Monetary Fund, 2011. – September. – Режим доступу : www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2011/02/index.htm.
9. Risk management [Текст] / by Michel Crouhy, Dan Galai, Robert Mark, 2000.
10. World Economic Outlook: Slowing Growth, Rising Risks [Електронний ресурс]. – International Monetary Fund, 2011. – September. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02>.
11. <http://www.bis.org> [Електронний ресурс].
12. <http://news.finance.ua> [Електронний ресурс].
13. <http://www.sans.org> [Електронний ресурс].
14. <http://www.pwc.com> [Електронний ресурс].

Отримано 16.12.2011

Summary

This article surveys the main methods in the identification and structure of banking risks. Author analyzes the relations between banking risks and their influence on each other. The problems and methods of banking risk management are pointed out in the article.